

Miejsce kobiety we współczesnej rodzinie gruzińskiej

Natallia Paulovich

W Gruzji istnieje żartobliwe powiedzenie, że kobieta, kiedy wita gości, zamiast dać im rękę na powitanie podaje łokieć. Wynika to z faktu, że jej ręce są wybrudzone od mąki, ponieważ przez cały czas gotuje jedzenie. Szczerze mówiąc, przeprowadzając badania w Gruzji, nigdy z taką sytuacją się nie spotkałam, ale jedno wiem na pewno: jedzenie i jego gotowanie odgrywają dużą rolę w gruzińskim społeczeństwie. Dowodem na to są chociażby wypowiedzi turystów, którzy z zachwytem opowiadają o obfitości gruzińskich potraw, z którymi musieli poradzić sobie w tym kraju. Warto przy tym zauważyć, że w ostatnich latach Gruzja staje się bardzo popularnym miejscem turystycznym, co jest ściśle powiązane z zainteresowaniem tym krajem wśród dziennikarzy, organizacji pozarządowych. Gruzja staje się również przedmiotem zainteresowań naukowych. Już wcześniej była obiektem badań naukowców zarówno rosyjskich, jak i radzieckich. Właśnie w czasach radzieckich opublikowano obszernie prace etnograficzne poświęcone temu regionowi. Wartość tych publikacji polega na tym, że niektóre z nich zostały wydane nie tylko w języku gruzińskim, ale również w języku rosyjskim, co czyni je dostępnymi dla wielu naukowców. Moje zainteresowanie przykuły w pierwszej kolejności prace poświęcone rodzinie, powstałe w oparciu o materiały etnograficzne z okresu od końca XVIII do pierwszej połowy XX wieku¹, które pozwalają prześledzić losy zjawiska na przestrzeni wieków. Prace te uważam za niezwykle ważne nie tylko ze względu na ich wartość historyczną, ale również z powodu ich przydatności do badań interdyscyplinarnych dotyczących Kaukazu, z wykorzystaniem antropologii, gender studies i socjologii.

Analizując rolę i znaczenie jedzenia w życiu Gruzinów, należy najpierw wspomnieć o zjawisku „supry” - tradycyjnej uczty z dużą ilością potraw i napojów alkoholowych, głównie wina, które występuje jako integralna część wszystkich uroczystości, w tym wesel, pogrzebów, ale też świąt religijnych

¹ N.G. Volkova, G.N. Dżawahišvili, *Bytovaâ kultura Gruzii XIX-XX vekov: tradicii i innovacii*, Izdatel'stvo «Nauka», Moskwa 1982; R. Haradze, *Gruzinskaâ semejnaâ obšina*, Izdatel'stvo Soûza pisatelej Gruzii «Zarâ Vostoka», Tbilisi 1960-1961.

i państwowych. W fenomenie supry, ale również częstowaniu gości, których obecność w gruzińskiej rodzinie zawsze jest podkreślana (dla przybyłych gości zawsze przygotowuje się poczęstunek, będący jednym z kluczowych elementów życia społecznego Gruzinów), przejawiają się różnorodne aspekty relacji społecznych, na przykład w rodzinie. Należy zauważyć, że właśnie gruzińska uczta, a w szczególności supra oraz gruzińskie napoje jako elementy biesiady i całego życia codziennego Gruzinów, od jakiegoś czasu przyciągają uwagę współczesnych naukowców, a w pierwszej kolejności antropologów. Tej tematyce poświęcone są badania Paula Manninga i Florianą Mühlfrieda, ale również kilku młodych naukowców, poruszających zagadnienia genderowe². Zdając sobie sprawę z roli i miejsca zajmowanego przez kuchnię w gruzińskim społeczeństwie, stopniowo doszłam do wniosku, że należy rozważyć ten aspekt życia przez pryzmat szczególnej dziedziny antropologii, jaką jest antropologia jedzenia. Dzięki takiemu podejściu można prześledzić tę czynność w różnych aspektach i spróbować zrozumieć miejsce kuchni i jej znaczenie dla wszystkich obszarów życia społeczeństwa – zarówno na poziomie pojedynczych rodzin, jak i na poziomie narodowym, zważywszy na to, że w przypadku poszczególnych państw, niektóre dania, napoje i sposoby ich konsumpcji stanowią wyraz tożsamości narodowej³. Mnie jednak interesuje przede wszystkim miejsce kobiety w procesie przygotowania i konsumpcji jedzenia, jej uczucia i emocje, które wkłada w ten proces. Postaram się przeanalizować, co oznacza dla niej gotowanie dla swojej rodziny, jak to pozwala jej wyrażać samą siebie.

Stawiając za główny cel badania wyznaczenie miejsca kobiety w gruzińskiej rodzinie, staram się dostać do świata gruzińskiej kobiety. Nie oceniając zachowania badanych, chcę pokazać, co odczuwają jako matki, żony, babcie; jak widzą swoje miejsce w rodzinie i jakie czynniki wpływają na postrzeganie świata przez gruzińskie kobiety. Przede wszystkim staram się unikać uprzedmiotowienia badanych, dlatego uważam za konieczne – a zwracają na to uwagę również inne badaczki w dziedzinie antropologii genderowej

² P. Manning, *Georgian Drinking Culture*, <http://www.dangerserviceagency.org/drinking.html>, 25/05/2013; tegoż, *Socialist supras and Drinking Democratically: Changing Images of the Georgian Feast and Georgian Society from Socialism to Post-Socialism*, 2007, <http://www.mapageweb.umontreal.ca/tuitek/cours/Manning-Supra.pdf>, 25/05/2013; P. Manning, A. Uplisashvili, «Our Beer»: *Ethnographic Brands in Postsocialist Georgia*, «American Anthropologist» 2007, vol. 109, nr 4, s. 626-641; F. Mühlfried, *Sharing the same blood — culture and cuisine in the Republic of Georgia*, «Food Chains/Les chaînes alimentaires», S 3, Grudzień 2007; L. J. Linderman, *The Gendered Feast: Experiencing a Georgian Supra*, «Anthropology of East Europe Review» Fall 2011, nr 29 (2).

³ Film «*Kucharze historii*», reż. P. Kerekes, 2009; J. P. Mitchell, G. Armstrong, *Cheers and Booze: Football and Festa Grinking in Malta*, [w:] *Drinking Cultures, Alcohol and Identity*, (red.) T. M. Wilson, Berg, Oxford i New York 2005; S. Kasmir, *Drinking Rituals, Identity and Politics in a Basque Town*, [w:] tamże.

– zestawianie słów z tym, co jest wyrażane w inny sposób, z działaniem uczestników badania⁴.

Mając na uwadze poprzednie rozważania, można zrozumieć charakter kryteriów doboru respondentów i metod badań. Uważam jednak, że należy osobno skoncentrować się na danym aspekcie, dlatego że skupienie się na tym, żeby wybrana metodologia była zgodna z tym, co chcesz wiedzieć, jest podstawowym celem każdego badania. W moim przypadku, podczas badania roli kobiet we współczesnej gruzińskiej rodzinie, istotne jest przede wszystkim zainteresowanie historią życia kobiet, ich życiem codziennym – dlatego najbardziej odpowiadającymi problemowi badawczemu będą metody jakościowe⁵. Jednak nie chciałabym ograniczać się tylko do tych metod – najbardziej efektywne byłoby połączenie kilku. Metody jakościowe mogą służyć do opisu konkretnych zachowań, obserwowania, jak zmienia się strategia zachowania pod wpływem pewnych czynników. Natomiast metody ilościowe, w tym dane statystyczne i raporty organizacji pozarządowych, są pomocne zarówno dla zrozumienia bardziej ogólnych zjawisk zachodzących w całym społeczeństwie gruzińskim, jak również dla uzyskania informacji na temat rodziny i gospodarstwa domowego, zatrudnienia członków rodziny, liczby rozwodów i ogólnych problemów zachodzących we współczesnym gruzińskim społeczeństwie. Stosowanie tej metody nie jest jednak priorytetowe, używa się jej jako pomocniczej.

Respondentami moich badań – jako typowe reprezentantki badanej przeze mnie praktyki – są zamężne kobiety w średnim wieku z dziećmi. Jednak wyrosła z początkowo otrzymanych danych teoria określiła dodatkowe wytyczne oraz dalszą logikę wyboru informatorów. Pojawiła się też potrzeba włączenia do grona respondentów – kategorii „nietypowych informatorów”, różniących się według wielu właściwości. Mówię o młodych dziewczynach i kobietach starszego pokolenia (powyżej 55 roku życia). Bowiem to właśnie na ich przykładzie możliwe jest dostrzeżenie dynamiki i zmian, które odbywają się w podmiotowości gruzińskich kobiet. Wydawało się też ważne włączenie do grupy respondentów ekspertów, w tym przedstawicielek gruzińskich organizacji kobiecych (które zajmują się sprawami kobiet i są w stanie wyróżnić niezauważone przez mnie aspekty ich życia), ale też etnografów i antropologów z Gruzji, którzy są w stanie dać niezbędne wyjaśnienia i uwagi na temat specyfiki regionu i sytuacji kobiet. Podczas doboru respondentów używam indukcji-

⁴ A. Kościanka, *Potęga ciszy. Konwersja a rekonstrukcja porządku płci na przykładzie nowego ruchu religijnego Brahma Kumaris*, Wydawnictwa UW, Warszawa 2009, s. 16.

⁵ D. Silverman, *Prowadzenie badań jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 28.

nej metody „kuli śniegowej”, która pozwala przeprowadzać dobór próby w oparciu o sieci społeczne respondentów tak długo, jak długo informacje uzyskane od respondentów w wyniku wywiadów i obserwacji, nie będą się powtarzać i nie będzie jasne, że wyczerpane zostało całe spektrum możliwych zachowań obiektów badań.

Jako metody badań używam obserwacji uczestniczącej i wywiadu pogłębionego, dzięki którym istnieje możliwość uzyskania dogłębnej i szczegółowej informacji na temat badanych zjawisk społecznych bezpośrednio od aktorów, ale również ekspertów zewnętrznych. W ramach własnych badań przeprowadzałam wywiady i obserwacje uczestniczące w następujących miastach Gruzji: Batumi, Kutaisi, Ozurgeti, Tbilisi, Zugdidi. Wybór tych miast mogę wytłumaczyć początkowym zamiarem przeprowadzenia badań w małym mieście gruzińskim (wyjątek stanowią tutaj Tbilisi i Batumi), najmniej narażonym na wpływ czynników zewnętrznych. Ten rodzaj miejscowości przedstawia coś pośredniego pod względem wpływu tradycji na zachowania społeczne. W dużych miastach jest większy wpływ współczesnej mediakultury, kobiety często można zobaczyć na arenie politycznej na równi z mężczyznami. Natomiast na obszarach wiejskich wpływ tradycji jest na tyle duży, że przybiera formy, w których nie ma miejsca na nowe tendencje. W związku z tym małe miasta mogą być najlepszym przykładem symbiozy tradycji z nowoczesnością, co wywiera wpływ na rolę kobiety w relacjach rodzinnych.

W wyżej wspomnianych miastach przeprowadziłam 10 wywiadów pogłębionych i obserwacji uczestniczących w pięciu rodzinach, w których miałam sposobność znajdowania się przez 3 dni lub więcej i w miarę możliwości angażowania się w wykonywane przez rodzinę codzienne obowiązki. Przeprowadziłam też cztery wywiady z ekspertami z organizacji kobiecych. Do wywiadów pogłębionych przygotowałam dwa zestawy pytań. Pierwszy dotyczy konkretnych aspektów życia w rodzinie, w której kobieta dorastała, tradycji kształcenia, obowiązków w domu i kariery zawodowej; drugi zestaw koncentruje się na gotowaniu i jedzeniu w domu oraz na zewnątrz. Za pośrednictwem drugiego zbioru pytań staram się skupić na związku pomiędzy płcią a jedzeniem. Według Carol M. Counihan, kreatywność kobiet, objawiająca się w trakcie gotowania, daje możliwość kontroli nad tym, co rodzina spożywa, a to z kolei jest źródłem pewnego rodzaju władzy⁶. Podczas doboru jednostek kieruję się przede wszystkim tym, żeby otrzymane

⁶ C. M. Counihan, *The Anthropology of Food and Body. Gender, Meaning and Power*, Routledge, London and New York 1999.

dane były jak najbardziej reprezentatywne. Jednym z głównych sposobów zrozumienia specyficznych problemów i zjawisk może być więc stosowanie analizy interakcji społecznych w skali mikro.

Tradycyjnie kobiety w Gruzji były zaangażowane w wychowywanie dzieci i dbanie o rodzinę, podczas gdy mężczyźni tę rodzinę utrzymywali. Ci ostatni odgrywali jedynie pośrednią, pomocniczą rolę w wychowywaniu dzieci i prowadzeniu gospodarstwa domowego⁷. Teraz role, które kobiety i mężczyźni odgrywają w stosunkach rodzinnych, stopniowo ulegają zmianom. Z uwagi na szereg okoliczności, wiele kobiet faktycznie jest żywicielkami rodziny i podejmuje pracę na rzecz wsparcia swoich rodzin⁸. Wyjątkowa pozycja współczesnej kobiety gruzińskiej jest w dużej mierze uzależniona od dzisiejszej sytuacji społeczno-gospodarczej w kraju, spowodowanej upadkiem Związku Radzieckiego, wojnami w Abchazji i tzw. Osetii Południowej na początku lat 90., a także wojną domową w tym okresie. To właśnie kobiety w tej sytuacji wzięły na siebie ciężar bycia głównymi żywicielkami swoich rodzin, w których często mieszkały razem trzy pokolenia, w tym bracia i siostry z własnymi rodzinami, podczas gdy znaczna część mężczyzn nie była w stanie szybko poradzić sobie z „powojennym syndromem”: wielu z nich popadło w długoterminową depresję, uzależnili się od alkoholu i narkotyków, w wyniku czego tracili pracę. Do tych problemów z początku lat 90., współcześnie dołączył czynnik wysokiego bezrobocia w kraju, co ponownie uderzyło przede wszystkim w mężczyzn, którzy w Gruzji mają więcej problemów ze znalezieniem nowej pracy, niż kobiety. Kobiety, ciężko pracując poza domem, aby utrzymać siebie i swoje rodziny, ale też wkładając dużą ilość energii w opiekę nad najbliższymi – dlatego że praca w domu pozostaje w ich rękach – umieszczają pracę zawodową i opiekę nad innymi członkami rodziny w centrum swojej tożsamości, twierdząc, że te dwa czynniki pozwalają im w pełni wyrazić siebie w życiu rodzinnym i zawodowym. To pozwala mówić o takich kobietach jako o „obdarzonym sprawczością aktorze społecznym”⁹.

Szczególna rola kuchni, gotowania i konsumpcji jedzenia w Gruzji pozwala zauważyć związek między płcią a jedzeniem. Rola i znaczenie jedzenia - które do momentu pojawienia się na stole, jest sferą kreatywnej pracy

⁷ *Statistical Commission and Economic Commission for Europe. Conference of European Statisticians. Georgia. Country Report. Producers*, Orvieto, Italy, 9-10 October 2000, s.1.

⁸ Duban E., DevTech Systems, Inc., *Gender Assessment USAID / Georgia 2010*, s.24.

⁹ A. Kościańska, *Potęga ciszy. Konwersja a rekonstrukcja porządku płci na przykładzie nowego ruchu religijnego Brahma Kumaris*, Wydawnictwa UW, Warszawa 2009, s. 33.

kobiet (właśnie tak widzą to niektórzy z moich respondentów) - dotyczy nie tylko ciała, ale wykracza poza wymiar fizyczny, będąc formą ekspresji, która występuje jako główny element, biorący udział w tworzeniu tożsamości gruzińskiej kobiety. To znaczy, że gotowanie staje się jednym ze sposobów, za pomocą którego kobieta zajmuje swoje miejsce i posiada władzę w rodzinie, naznaczoną wyrażaniem emocji i troski w stosunku do bliskich.

Z poprzednich rozważań wynika, na czym polega społeczno-ekonomiczna rola dzisiejszych kobiet gruzińskich oraz ich kluczowa pozycja w gospodarstwie domowym. Pozycja kobiety jako aktywnego podmiotu przejawia się nie tylko w sferze domowej, ale także w sferze publicznej. Staje się to możliwe, po pierwsze, dzięki szczególnemu miejscu życia zawodowego kobiety, która w wielu przypadkach jest jedynym pracującym członkiem rodziny (często pracując za granicą i wysyłając zarobione pieniądze rodzinie w Gruzji), a po drugie, dzięki przejęciu odpowiedzialności za wyżywienie rodziny. Istotne jest także to, że kobieta angażuje się w zakup produktów, co prowadzi do jej obecności w przestrzeni publicznej rynków oraz sklepów i idącej za tym - odpowiedzialności finansowej. To powoduje, że istnieje możliwość zakwestionowania uniwersalności opozycji „domowe - publiczne”, która, jak się powszechnie uważa, strukturyzuje relacje między kobietami i mężczyznami we wszystkich społeczeństwach¹⁰. Moim zdaniem, pogląd ten jest błędny. Zakwestionowanie tej opozycji pozwala mówić o posiadaniu przez gruzińskie kobiety sprawczości i traktować je jako aktywne podmioty społeczno-gospodarcze, nie tylko na poziomie poszczególnych rodzin, ale także całego społeczeństwa gruzińskiego. Susan Gal i Gail Kligman, które własne rozważania na temat dychotomii prywatne/publiczne koncentrowały głównie na sytuacji postsocjalistycznej¹¹ (co uzasadnia moje argumenty na temat sytuacji w Gruzji), podkreślają dynamiczny charakter relacji między publicznym i prywatnym, co pozwala tworzyć publiczne wewnątrz prywatnego i *vice versa*¹².

W oparciu o rozważania Anthony'ego Giddensa o sprawczości w *Central Problems in Social Theory*¹³, uważam za niezbędne przemyślenie związku łączącego gruzińską kobietę z gospodarstwem domowym, w ramach którego wła-

¹⁰ S. J. Yanagisako, J. F. Collier, *O ujednoczoną analizę płci kulturowej i pokrewieństwa*, [w:] *Gender. Perspektywa antropologiczna. Tom 1: Organizacja społeczna*, (red.) R.E. Hryciuk, A. Kościańska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, s. 23.

¹¹ S. Gal, G. Kligman, *The Politics of Gender after Socialism: A Comparative Historical Essay*, Princeton University Press, New Jersey 2000.

¹² Tamże, s. 41.

śnie aktywna sprawczość tych kobiet odgrywa kluczową rolę w osiągnięciu statusu rodziny w społeczeństwie. Działalność kobiet (w domu i poza nim) staje się kluczowym elementem produkcji kulturowej i reprodukcji społecznej, co pozwala im z łatwością przemieszczać się pomiędzy gospodarstwem domowym i sferą publiczną¹⁴.

Analiza badanego przeze mnie problemu, z perspektywy sprawczości, różni się od poprzedniego liberalnego rozumienia tego zjawiska, dominującego w zachodniej myśli feministycznej. Wykorzystuję rozumienie sprawczości w formie, w której to pojęcie występuje w antropologii feministycznej. Kobiecą sprawczość w gruzińskim kontekście rozpatruję w ramach dychotomii publiczne/prywatne, która w dużej mierze została przeanalizowana właśnie dzięki rozpowszechnieniu tego tropu myślenia w antropologii, co pozwala wątpić w powszechność podziału na dwie całkowicie oddzielne strefy i daje powód, by inaczej spojrzeć na podmiot kobiecy. Pojęcie sprawczości, występując jako główny kierunek problematyzacji, pozwala skupić się na ludzkich zdolnościach do nadawania znaczeń, co staje się możliwe poprzez skoncentrowanie się na tym, jak gruzińskie kobiety postrzegają świat, w którym żyją i swoją rodzinę, ale też na tym, jakie uwarunkowania kulturowe powodują, że widzą ten świat w określony sposób i w zależności od tego budują strategię własnego zachowania. Właśnie w tym przypadku najlepiej widać działalność „habitusu”, o którym pisze Bourdieu w *Szkice teorii praktyki*¹⁵. Habitus generuje to, co jest naszym „naturalnym”, „uświęconym przez tradycję” zakresem działania. Habitus, będąc wpisany w ciało¹⁶ gruzińskiej kobiety od momentu jej narodzin i zmieniając się wraz z jej dorastaniem, nie występuje jednak jako samodzielny aktor - gruzińska kobieta sama nadaje mu znaczenie poprzez własne działania.

Trafne, w takim kontekście rozważań, jest wykorzystanie metafory „self-made women”¹⁷ (idąc za rozpowszechnionym „self-made man”), której prawo do istnienia przejawia się w posiadaniu przez kobiety kontroli nie tylko nad ich jedzeniem, ale też nad jedzeniem całej rodziny, a to powoduje kon-

¹³ A. Giddens, *Central Problems in Social Theory: Action, structure and contradiction in social analysis*, The Macmillan Press LTD, London 1979.

¹⁴ S. A. Brenner, *Dlaczego kobiety rządzą w domu: nowe spojrzenie na jawajskie ideologie płci kulturowej i samokontroli*, [w:] *Gender. Perspektywa antropologiczna. Tom 1: Organizacja społeczna*, (red.) R.E. Hryciuk, A. Kościńska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, s. 304.

¹⁵ P. Bourdieu, *Szkic teorii praktyki poprzedzony trzema studiami na temat etnologii Kabylów*, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2007.

¹⁶ P. Bourdieu, *Szkic teorii praktyki poprzedzony trzema studiami na temat etnologii Kabylów*, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2007, s. 193.

¹⁷ D. Mincyte, *Self-Made Women. Informal Dairy Markets in Europeanizing Lithuania*, [w:] *Food and Everyday Life in the Post-Socialist World*, (red.) M. L. Caldwell, Indiana University Press 2009, s. 78-100.

trolę nad ciałami członków rodziny. To sprawia, że kobiety nie są zmarginalizowanymi członkami społeczeństwa postsocjalistycznego, ale zajmują własną niszę w hierarchii społecznej¹⁸. Zarabiając pieniądze, gruzińskie kobiety posiadają pewien stopień niezależności ekonomicznej i prawo do dysponowania swoimi zarobkami według własnego uznania, tym samym uczestniczą aktywnie w transformacji struktur dominacji nad kobiecym ciałem, ich pracą i statusem społecznym¹⁹, co daje im poczucie autonomii. Pierwszy poziom, na którym można zauważyć taką autonomię, jest widoczny w życiu dużych gruzińskich rodzin, gdzie kobiety mające więzy rodzinne, często działają wspólnie, rozdzielając, na przykład, przygotowanie konkretnych potraw zgodnie ze zdolnościami kobiet. Wtedy pewne danie na długo jest przypisywane jednej kobiecie, w związku z czym wszyscy w okolicy wiedzą, że to właśnie ona potrafi je dobrze ugotować, dlatego proszą o pomoc podczas uroczystości rodzinnych, które są w Gruzji rozpowszechnione i charakteryzują się obecnością dużej ilości gości.

Warto zauważyć, że sprawczość, którą, moim zdaniem, posiada gruzińska kobieta, jest rodzajem sprawczości wewnętrznej, odmiennej od sprawczości patriarchalnej. Posiadanie takiej sprawczości daje kobiecie poczucie pewności siebie, że to właśnie ona jest odpowiedzialna za wiele procesów zachodzących w rodzinie i wykonuje służbę niezbędną, od której inni członkowie rodziny się uzależniają, bo to ona, kobieta, zawsze się tym zajmowała. Same kobiety też podkreślają, że angażując się, na przykład w gotowanie, odczuwają przy tym, iż sprawiają przyjemność innej osobie – bowiem pokazują w ten sposób, że poświęcają swoją uwagę i mają szacunek do konkretnego człowieka. Jest to rodzaj wartości deklarowanej, która podkreśla znaczenie i konieczność tego, co robi kobieta, przetwarzając pracę domową kobiety i opiekę nad bliskimi w obszar władzy, którego ona nie chce oddać.

Jako kontrargument do takiego stwierdzenia, uwagę przykuwa dyskurs istniejący w gruzińskich organizacjach kobiecych, których zakres działań jest zróżnicowany i dotyczy np. pomocy ofiarom *traffickingu*, treningów psychologicznych czy organizacji czasu wolnego kobiet w regionach szczególnie dotkniętych przez wojnę w Abchazji w latach 90. Liderki tych organizacji często używają zachodniego dyskursu feministycznego, aby opisać sytuację kobiet w tym kraju. Można to wytłumaczyć wpływem zachodnich darczyńców świadczących pomoc finansową dla takich organizacji, a także szkoleniami przeprowadzanymi wśród członków organizacji według zachodnich wzorców. Jedną z liderek organizacji kobiecej w Zugdidi, region Samegrelo,

¹⁸ *Tamże*, s. 80.

¹⁹ *Tamże*.

w następujący sposób opisuje sytuację w tym regionie: „Tak wiele utalentowanych kobiet, które znam, siedzi w domu dłużej niż 15 lat, zapadają na poważne choroby i na depresję. Wiele z nich zaczęło po prostu myśleć, że pranie, sprzątanie i wychowywanie dzieci, to coś bardzo dobrego”. Podobny wizerunek kobiety można znaleźć w *Mistyce kobiecości* Betty Friedan²⁰. Jednak autorka w swojej książce opisywała problemy kobiet w Stanach Zjednoczonych w latach 50. i 60. XX wieku. Oczywiście, nie możemy całkowicie zaprzeczyć aktualności książki amerykańskiej autorki w dzisiejszych czasach, ale przeniesienie amerykańskiej rzeczywistości na realia gruzińskie wydaje się bardzo nierozsądne. Jako że region Samegrelo przylega bezpośrednio do Abchazji – charakteryzuje go bardzo specyficzna sytuacja. To właśnie miasto Zugdidi zostało wypełnione uchodźcami w czasie działań wojennych. W związku ze zniszczeniami, pojawiło się też wiele innych problemów, które mogły w pewnym stopniu mieć wpływ na wizerunek kobiet, nakreślony przez wspomnianą liderkę organizacji. Jednak od wojny minęło około 20 lat, wiele kobiet w regionie zaczęło budować swoją tożsamość w oparciu o nową rzeczywistość.

Tożsamość kobiety, jak wspomniałam wcześniej, tworzą dwa niezbędne elementy, z których jednym jest jej zawód. Jedna z respondentek w mieście Zugdidi tak opisuje swoją obecną sytuację: „Teraz, niestety, kiedy nie pracuję zawodowo, zajmuję się kobiecymi sprawami: gotuję obiad, piore, prasuję, sprzątam w domu, a mąż opiekuje się ogrodem, chodzi do pracy i mi pomaga...”. Na pytanie, czy ona radzi sobie z czynnościami w domu, kobieta powiedziała: „Daję sobie z tym radę. Wręcz przeciwnie, wciąż chcę więcej. Jeżeli miałabym pracę to też miałabym na nią czas. Robiłabym wszystko w domu i do pracy chodziłabym z zadowoleniem”. Tracąc pracę z powodu bezrobocia w kraju, kobieta odczuwa jej potrzebę nie z przyczyn finansowych, gdyż czynnik ten nie został wymieniony przez moje respondentki. Posiadanie pracy jest konieczne właśnie po to, by kobieta poczuła się wartościową i pełną jednostką we własnej rodzinie. Kolejna respondentka, tym razem z Tbilisi, ale przez wiele lat mieszkająca w innym mieście, Signakhi, tak mówi o swojej obecnej sytuacji: „Mam dużą rodzinę, pracowałam tam (w Signakhi) jako dyrektorka, ale zdążyłam wszystko zrobić... Pracowałam jako nauczycielka przez 25 lat... Pracowałam w szkole muzycznej i w przedszkolu, pracowałam w szkole. Kiedy stąd (Signakhi) wyjechałam, płakałam... Siedzę w domu, ale myślę, że na pewno będę jeszcze pracowała”. Kobieta z dumą podkreśla swoje zasłu-

²⁰ B. Friedan, *Mistyka kobiecości*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2012.

gi zdobyte w ciągu wielu lat działalności zawodowej i zdaje sobie sprawę z faktu, że przy pierwszej okazji zacznie znowu pracować.

Nadrzędne znaczenie posiadania pracy podkreślają niektóre liderki organizacji kobiecych. Zauważają, że w wielu przypadkach to kobiety muszą utrzymywać rodziny, ponieważ, ich zdaniem, teraz jest łatwiej znaleźć właśnie „pracę kobiecą”. Takie kobiety często wyjeżdżają pracować za granicę lub zgadzają się na pracę w górskich regionach Gruzji, gdzie pomagają w gospodarstwach domowych u innych rodzin. Jak wspomina przewodnicząca organizacji pozarządowej z Tbilisi: „Na obszarach górskich kobiety mają bardzo ciężkie życie. Zasadniczo, robią wszystko w gospodarstwie, w domu, z dziećmi. One też pracują fizycznie”. Takie stanowisko moja rozmówczyni wyjaśnia tym, że kobieta bardziej niż mężczyzna martwi się o to, czy jej rodzina ma wszystko co jej potrzeba.

Chciałabym zwrócić uwagę, że w żaden sposób nie staram się usprawiedliwić bierności niektórych współczesnych gruzińskich mężczyzn. We wszystkich rodzinach, w których do tej pory prowadziłam badania, za wyjątkiem jednej, mężczyźni (ojcowie) chodzili do pracy, a wielu z nich znajdowało się w niej ponad 8 godzin. Bierność mężczyzn jest jednak czasem zauważana przez same respondentki. Przy czym one nie tylko „milcząco narzekają”, jakby akceptując *status quo*, lecz przeciwnie, bardzo często podkreślają wagę problemu, którego korzenie są dużo głębsze niż może się wydawać na pierwszy rzut oka. Mieszkająca w Signakhi pani stwierdza: „W ogóle w naszych rodzinach kobieta robi wiele rzeczy... Nigdy nie chciałam być taką, żeby siedzieć w domu i gotować wszystko - pierwsze, drugie, trzecie danie. To jest specyfika gruzińskich mężczyzn: chcą zawsze dostawać gotowe... Oczywiście, że jestem niezadowolona! Wszystko robi kobieta”. Zamiast słowa „specyfika” w wielu historiach kobiety wykorzystują pojęcie „tradycja”, które jest podobne do „habitusu” Bourdieu. Pod pojęciem tradycji kobiety rozumieją to, co jest zadane, przekazywane z pokolenia na pokolenie, od dziadków (zwłaszcza babci) i dlatego tak ważne, święte i nie podlegające zmianom i osądowi. Podkreślając szczególną rolę starszego pokolenia w każdej rodzinie, pani mieszkająca w Zugdidi powiedziała: „Wszyscy słuchaliśmy babci. To, co ona mówiła, to było prawo, które obowiązywało w naszej rodzinie. Babcia była najważniejsza. U nas zazwyczaj jest tak: kto jest starszy w domu, tego należy słuchać - to jest obowiązujące prawo. Co ta osoba powie, to musi spełnić rodzina... Mama uczyła nas, jak gotować, jak, na przykład, kiedy wyjdiesz za mąż, pilnować kuchni, jak prać, jak prasować. Właśnie takich „sztuczek” nas uczyła”. Przekazywane przez starsze pokolenie doświadczenie dotyczy głównie życia rodzinnego i jest uważane za niezbędne, jako że zostało naznaczone praktyczną wiedzą osób starszych, nabytą wraz z bardzo wysokim stanowiskiem w ro-

dzinie. „To wśród Gruzinów taka tradycja: jak powiedzą matka i ojciec mego męża, tak trzeba zrobić...” - powiedziała respondentka z Kutaisi, kobieta w wieku około 55 lat. Później dodała: „Ojciec [męża] nie lubi spodni. Kiedyś się ubierałam [w spodnie], a teraz nie... On zawsze radzi: trzeba tak, tak nie trzeba... [Ale] teraz to ja decyduję, dlatego że już jest staruszką”.

Należy zauważyć, że wszystkie moje respondentki dostrzegają i doceniają zarówno znaczenie poglądów starszego pokolenia, jak i rolę oraz wpływ zmian zachodzących w społeczeństwie. Prawie wszyscy oceniają ich obecność jako proces naturalny, czasami bardzo pozytywny, zmieniający postrzeganie przez nich świata, co czyni ich bardziej otwartymi. Mówiąc o wychowaniu syna, kobieta zaznacza: „Staram się wychowywać, jak mnie wychowywano, ale wiem, że czas się zmienił, zauważam to i bardziej swobodnie puszczam [syna na podwórko bawić się z kolegami]”.

Zmieniają się poglądy kobiet na podział obowiązków w rodzinie. Wiele z nich albo podkreśla obecność takiego podziału (często obowiązkiem mężczyzny jest na przykład praca w ogrodzie) albo wypowiada niezadowolenie z faktu, że w gruzińskich rodzinach prawie wszystkie prace domowe wykonują kobiety. Nie chodzi tu jednak o chęć, żeby mężczyzna przyjął na siebie całą pracę w domu, ale o zrozumienie, że jest możliwy co najmniej częściowy podział obowiązków. Najważniejsze jest, by mężczyzna, który pomaga, nie przeszkadzał w wykonywaniu obowiązków domowych kobiecie (z powodu niewiedzy lub niemożności robienia czegoś) - jak podkreślają respondentki.

W społeczeństwie gruzińskim bardziej rozpowszechnione jest to, że kobiety, mieszkające w tym samym domu lub tuż obok tworzą pewny rodzaj wspólnoty, aby pomagać sobie nawzajem. Świadomość istnienia takiej grupy również uczestniczy w tworzeniu tożsamości kobiety. Będąc członkiem wspólnoty, w której każdy robi to, na czym się zna najlepiej, w czym jest „specjalistą”, kobieta jest w pełni świadoma swojej sprawczości. Rolę takiego rodzaju wspólnotowości najlepiej widać na przykładzie gotowania, które jest samo w sobie integralną częścią kobiecej tożsamości. Poprzez przyrządzanie posiłków kobieta nie tylko przejawia własną osobowość, ale również swój stosunek do całej rodziny. W jednej z rodzin w Ozurgeti składającej się z dwóch domów, gdzie mieszkają dwaj bracia i ich rodziny, istnieje tradycja dzielenia się khachapuri (serowy placek). Uważa się, że żona jednego z braci gotuje go lepiej i jest u niej smaczniejszy, więc upieczone przez nią khachapuri pojawia się codziennie na rodzinnym stole również u drugiego brata. Tego rodzaju pomoc jest obecna nie tylko wśród krewnych, ale także wśród znajomych lub sąsiadów. Respondentka z Tbilisi także przypomina sobie, że jej przyjaciółka, która była dobrą kucharką, czasami proponowała ugotowanie czegoś na świąteczny stół, w sytuacji gdy gospodyni nie miała czasu albo

potrzebowała pomocy. Takie relacje między przyjaciółmi kobieta wyjaśniała nie tylko zwykłą przyjaźnią, ale także ich wzajemnym szacunkiem. Gruzinki mające do siebie nawzajem taki stosunek doskonale rozumieją, że po uroczystości będą szczęśliwe, przede wszystkim dlatego że goście będą zadowoleni. Właśnie z uwagi na taki stan rzeczy pomagają sobie nawzajem. O kobiecie, która wie, jak dobrze gotować, w Gruzji mówią - „ma dobrą rękę”.

Na temat ustalonych obowiązków kobiet w rodzinie mówi pani z Signakhi: „Ja, na przykład, khinkali [gruzińskie pierogi] umiem robić bardzo dobrze. Wszyscy krewni przychodzą specjalnie do nas zjeść khinkali. Moja synowa [która z mężem mieszka razem z respondentką] bardzo dobrze gotuje adżarskie khachapuri. Każdy w swojej [dziedzinie]”. Zdolność kobiet do przyrządzenia niektórych potraw jest uznawana za wyjątkowe osiągnięcie, które odróżnia ją od innych. Wyjątkowa umiejętność jest doceniana nie tylko przez krewnych, sama kobieta również ma tu pole do podkreślania własnych zalet.

Podział obowiązków między kobietami często jest związany z ich pochodzeniem. Niemal każdy region ma swoją tradycję w kuchni. „...Oni [o synowej] mają własne tradycje. Ona pochodzi z Batumi. Tam są zupełnie inne potrawy, ona gotuje te dania, które oni mają. Ja już coś innego gotuję – podzieliłyśmy się” - zaznacza respondentka z Signakhi.

Kobieta, która jest w stanie dobrze ugotować konkretne dania, mówi o sobie, że jest „główną” - główną w tej sprawie. Wcześniej takie kobiety nazywano „diasakhlisi” (matka domu). Najczęściej była to najstarsza pani w domu, matka synów, którzy mieszkali razem z nią, ojcem i własną żoną w jednym domu. Wtedy diasakhlisi kierowała każdą synową, rozdzielając obowiązki domowe. Diasakhlisi (w zależności od regionu) mogła stać się starsza synowa, wtedy to ona dzieliła obowiązki pomiędzy młodszymi synowymi.

W XIX wieku, a w niektórych częściach Gruzji i na początku XX wieku, istniał dokładny podział przestrzeni męskiej i kobiecej w domu. Na obszarze jednej wsi mogły znajdować się oddzielne miejsca zgromadzeń dla mężczyzn i kobiet. Taki podział, jak opisują etnografowie, istniał też przy stole - kobiety i mężczyźni siedzieli z różnych jego stron. To dotyczyło także pokoiów w domu: w jednym z regionów Gruzji, Pshavi jedna część pomieszczenia była uważana za męską (sakatso), a druga – za kobiecą (sadkatso)²¹. W domach w regionie Khevsureti mężczyźni i kobiety mieszkali w oddzielnych pokojach – kobiety mieszkaly w pokoju na pierwszym piętrze, gdzie było otwarte palenisko, a mężczyźni – na drugim. „Komunikacja między piętra-

²¹ N.G. Volkova, G.N. Džavahišvili, *op. cit.*, s. 23.

mi odbywała się przez otwory wykonane w płycie podłogowej, do której była podstawiana drabina²². W regionie Samegrelo do pewnego czasu uczta weselna dla kobiet i mężczyzn również miała miejsce w różnych pomieszczeniach²³. Widać pewną formę kontynuacji tego rodzaju tradycji również w dzisiejszym podziale gruzińskiego społeczeństwa. Istnieje rozdział na swego rodzaju „kobiece” i „męskie” światy, wspólnoty, gdzie „świat kobiet” jawi się jako jednostka samodzielna, również dzięki podziałowi obowiązków między kobietami na jego przestrzeni. Zakładam, że „świat męski” nie może obejść się bez „świata kobiet”, dlatego że w mocy tych ostatnich jest przygotowanie i dystrybucja jedzenia niezbędnego dla funkcjonowania człowieka. Z drugiej strony, dla kobiety ważna jest ocena jej zdolności gotowania. Zdając sobie z tego sprawę i posiadając materialne możliwości, kobieta dążyła do przygotowania potraw, najbardziej lubianych przez członków rodziny. Gotując i dążąc do idealnego opanowania sztuki przygotowania konkretnych potraw, kobieta, w jej opinii, stara się wyrazić siebie, „własną kulturę”, „stosunek do człowieka, którego gości, szacunek dla niego, a także poczucie własnej godności. Wtedy jest zadowolona, ma dobry nastrój, z zadowoleniem podaje [jedzenie], kiedy widzi, że to ona tego człowieka gości i jej to się podoba”. Widać w tym obecność całej gamy emocji doświadczanych przez kobietę, która spędziła dużo czasu na przygotowanie potrawy. W zamian za to otrzymała dużą satysfakcję, że to właśnie od niej zależało i w jej mocy znajdowało się zaspokojenie podstawowych potrzeb ważnych dla niej osób.

W niektórych przypadkach, ze względu na trudną sytuację gospodarczą w kraju oraz wysoki poziom bezrobocia, kobiety, które potrafią dobrze gotować, decydują się na uczynienie z swojej zdolności narzędzia zarabiania dodatkowych pieniędzy dla rodziny. W tym celu gotują w domu, a później sprzedają jedzenie na ulicy.

Kobiety zwracają uwagę zwłaszcza na zdolność do robienia rzeczy, które wymagają siły fizycznej, na przykład, podczas przygotowania wina. Jak zauważyła jedna z respondentek: „I to zawsze my, kobiety, - ja i matka męża - robiłyśmy to wino, nie łatwo, oczywiście, ale dawałyśmy radę”.

A co z kobietami, które nie umieją gotować? Jak są postrzegane przede wszystkim przez inne kobiety? „Są kobiety, które w ogóle nic nie są w stanie zrobić [o gotowaniu], to jest, moim zdaniem, bardzo źle” - wypowiada się pani, która dobrze robi khinkali. I dodaje: „...Znam wiele rodzin, które się rozwodzą z tego powodu”. Jeżeli kobieta nie umie gotować, nie jest w stanie utrzymać rodziny, jest pozbawiona władzy nad jej członkami. Dlatego

²² *Tamże*, s. 30.

²³ *Tamże*, s. 133.

też wiele kobiet, kiedy ich córki są jeszcze młode, zaczyna troszczyć się o ich zdolności do gotowania, podkreśla znaczenie tej umiejętności i z wielką przyjemnością odznacza sukcesy w gotowaniu własnych dzieci. Większość dziewczyn podejmuje inicjatywę i w młodym wieku przygląda się starszym paniom w rodzinie podczas gotowania, próbuje ugotować coś samodzielnie, domagając się oceny swoich umiejętności i rekomendacji na przyszłość. Ze strony matki i babci również widać przekonanie, że każda młoda dziewczyna, która w przyszłości będzie żoną i matką musi wiedzieć, jak gotować. Kobietom bez takich umiejętności będzie bardzo trudno w rodzinie. „Uważam, że kobieta powinna umieć gotować” - mówi jedna z pań.

Respondentka z Tbilisi zwraca uwagę na niezaprzeczalne znaczenie zdolności kobiety do gotowania, dodając jednak, że nigdy nie gotowała do momentu zawarcia małżeństwa. Sama stwierdza, że nauczyło ją tego życie: „Kiedy pójdziesz [w gości] i zobaczysz, jak pięknie przygotowane... , to już w domu [spróbujesz ugotować]. Jeżeli czegoś nie rozumiesz – zapytasz koleżankę lub sąsiadkę. Później jakoś życie uczy: jeden lub dwa razy ugotujesz i wszystko umiesz”. Jest jednak przekonana, że to kobieta w rodzinie musi gotować, ponieważ jest to czynność jej bliska i charakteryzuje ją jako kobietę. Mimo że ma ona prawo nie do końca uwielbiać gotowanie, robi to, ponieważ jest odpowiedzialna za innych członków rodziny.

Dla kobiety ważny jest również element estetyczny w całym procesie przygotowania i podania jedzenia do stołu. Element ten bierze udział w tworzeniu wizerunku „dobrej gospodyni” i kobiety, która bierze na siebie odpowiedzialność za opiekę nad rodziną. Zdolność kobiety do zadbania o to, co i jak podaje do stołu, jego wygląd i kontrola są ściśle powiązane z umiejętnością kobiet troszczenia się o własny wygląd bez względu na wiek. Dla starszych kobiet pragnienie by dobrze wyglądać staje się jeszcze bardziej priorytetowe, dlatego że od tego w dużej mierze zależy jak będą oceniane przez innych i jak będą traktowały same siebie. „...Nasze kobiety dobrze o sobie dbają, ...wiedzą, jak się ubrać, ...zawsze takie ładne, dobrze mogą powitać gości, więc idą na bazar, gdzie wybierają, co będzie pasowało do stołu, co byłoby piękne...» - przedstawia obraz Gruzinki pani z Tbilisi. Na podstawie tego typu rozważań widać, jaką rolę odgrywa estetyka w wizerunku gruzińskiej kobiety, która jest nie tylko zatroskana zaspokojeniem podstawowych potrzeb fizjologicznych (chodzi o jedzenie), ale przez wygląd (własny i serwowanego jedzenia) jest w stanie uzyskać władzę i kontrolę, uzależnić od siebie resztę rodziny. Dokonuje tego nie za pomocą siły, ale poprzez dogładanie członków rodziny.

Wszystko to pozwala odczytać, jak poprzez takie działania, jak dawanie, opieka, gotowanie dla całej rodziny, a także otrzymanie czegoś w zamian

(np. uznania umiejętności), konstruuje się gender kobiety. Można dostrzec, jakie elementy uczestniczą w tworzeniu jej tożsamości, co pozwala uznać ją za podmiot sprawczy, który swobodnie porusza się między sferą publiczną a prywatną, w pierwszej kolejności w celu zaspokojenia podstawowych potrzeb własnej rodziny. Ten obraz gruzińskiej kobiety, składający się z wielu części, które często się pokrywają, a czasami mogą też okazać się dość kontrowersyjne, jest zaproszeniem do przemyślenia sytuacji kobiet nie tylko w społeczeństwie gruzińskim, ale również w innych krajach postsowieckich, w tym w Polsce. Tutaj bowiem próby ponownego przeanalizowania sytuacji kobiet, jeśli są robione, dokonują się głównie w ramach zachodniego, liberalnego rozumienia sprawczości, które nie zawsze może być pomocne. Wszak historia regionu Europy Wschodniej i Południowego Kaukazu (w tym Gruzji) różni się od przeszłości Europy Zachodniej, co należy uwzględnić dając ocenę teraźniejszości.

Natallia Paulovich – doktorantka Szkoły Nauk Społecznych Polskiej Akademii Nauk. Od siedmiu lat prowadzi badania terenowe w Gruzji. Jej zainteresowania naukowe obejmują antropologię, historię, socjologia oraz gender studies.

The Place of Women in the Modern Georgian Family

Natallia Paulovich

Changes connected with the socio-economic and political situation in Georgia, during and after the collapse of the Soviet Union, have influenced all aspects of life in Georgian society. The country opened up to the rest of the world and European trends not only actively penetrated the minds of Georgians, but also affected their daily lives. However, Georgia – which was always situated at the crossroads of Europe and Asia – began forming its own social system, most clearly reflected in the sphere of family and characterized by a strict separation of roles.

The author attempts to look at this problem by rethinking the traditional feminine-masculine distinction and its counterpart, private-public. The article specifically analyzes one of the most characteristic features of the Georgian family; preparing food and the so-called “supra” – the Georgian feast.

Роль женщины в современной грузинской семье

Наталья Павлович

Изменения, связанные с социально-экономической и политической ситуацией в Грузии во время и после распада Советского Союза, повлияли на все аспекты жизни общества. Наряду с открытием страны для остального мира европейские тенденции начали активно проникать не только в умы местных жителей, но и влиять на повседневную жизнь грузин.

Исходя из того, что Грузия всегда находилась на перекрестке Европы и Азии, эти влияния приобрели в социуме уникальную форму, что наиболее четко отразилось в сфере семьи, характеризующейся четким разделением ролей.

Автор пытается взглянуть на эту проблему с помощью переосмысления различий между фемининностью и маскулинностью, а также противопоставления частного и публичного.

В статье анализируется одна из наиболее характерных особенностей грузинской семьи – приготовление пищи и проведения грузинского застолья (так называемой «супры»).

